

8561.

HADI BESZÉDEK

AZ ORSZÁGOS HADSEGÉLYEZŐ BIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

KIADJA

A M. KIR. HONVÉDELMI MINISTERIUM HADSEGÉLYEZŐ HIVATALA

A HÁBORÚBAN ELESETT, VAGY A HÁBORÚBAN KAPOTT SEBEK AVAGY A HADI
FÁRADALMAK KÖVETKEZTÉBEN ELHALT KATONÁK ÖZVEGYEI ÉS ÁRVÁI JAVÁRA.

29. F Ü Z E T.

BERZEVICZY ALBERTNEK 1915. MÁRCIUS 30-ÁN TARTOTT
ELŐADÁSA.

EPILOG A HÁBORÚS ELŐADÁSOKHOZ. (A HÁBORÚ EDDIGI MÉRLEGE).

Kapható: Az Általános Beszerzési és Szállítási R.-t.-nál
Budapest, V., Kádár-utca 5. sz. és a dohánytőzsdékben.

M. Pol. O.
8561.

Egy-egy füzet ára 10 fillér.

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1915.

A HÁBORÚ EDDIGI MÉRLEGE.*

Az országos hadsegélyző-bizottság feladatai közé sorolta a tél folyamában oly előadások rendezését melyekben politikai, társadalmi, irodalmi és tudományos életünk jelesei szóljanak a nagy közönséghez s a háború aktuális kérdéseit a legkülönbözőbb szempontokból világítva meg, nyujtsanak tájékoztatást, irányítást és buzdítást.

A vezetésem alatt működött albizottságnak szerencséje volt az eddig megtartott tizenhat előadásra oly férfiakat nyerni meg, kik nagy érdeklődést és mély hatást keltve világították meg előttünk a háború erkölcsi tényezőit és hatását épúgy, mint gazdasági és pénzügyi vonatkozásait és következményeit; a háború viszonyát a valláshoz, a kulturához, a költészethez, a szociológiához; nemzetünk s a többi nemzetek történetileg kifejlődött szerepét e háborúban s a külpolitikában általában, végül a kötendő béke jóságának föltételeit és az utána reánk váró föladatokat is. Ezekhez a fővárosban tartott előadásokhoz sorakoztak azután előadóinknak egyes nagyobb vidéki helyeken szintén a mi kezdeményezésünkre közérdeklődés közt megtartott fölolvasásai.

* Az Országos Hadsegélyző-bizottság kebeléből kiküldött albizottság által rendezett sorozat befejezéseül folyó évi március hó 30-án tartott előadás.

Midőn az összes előadóknak, valamint a rendezés körül közreműködött tisztelt barátainak és érdeklődő közönségünknek a bizottság nevében e helyről is őszinte köszönetet mondok, legyen szabad megbízatásomnak megfelelően befejezésül visszapillantanom azokra a vészes és véres hónapokra, melyeknek mintegy kommentárjait nyújtották előadásaink s megkisérlelem eddigi küzdelmünknek mérlegét állítva föl, a jövő feladataiba részemről is néhány szóval bevilágítani. Azzal az elfogulatlansággal és tárgyilagossággal akarom ezt tenni, melylyel a helyzet komolyságának, valamint közönségem iránti tiszteletnek tartozom.

A háború kitörése nálunk általános és őszinte lelkesedést keltett. Nem volt ez a nehezen féken tartott harci kedv, vagy épen hódítási vágy fölszabadulása; a megkönnyebbülés érzete volt azért, hogy nem kellett többé ökölbe szorított kézzel, fogcsikorgatva és szemet húnyva tétlenül néznünk, miként igyekeznek ellenségeink egész szemérmetlen nyíltsággal összeszorítani a hurkot a nyakunkon. A legellentétebb politikai pártok vezetői teljesen egybehangzóan elismerték, hogy ez a háború reánk volt kényszerítve, hogy az elkerülhetetlen, és mert a monarchia léte s a mi nemzeti létünk volt benne kockára téve, az élni akarónak nemcsak elszántságával, hanem annak lelkesedésével is fogtunk fegyvert. Lelkesedésünket fokozta az a mindjárt kezdetben szerzett tapasztalás, hogy a monarchia népei e megpróbáltatásban egységesebbeknek bizonyultak, mint valaha, hogy a mozgósítás gyorsasága, az önkéntes jelentkezések száma igazolták a nemzet harckészségét s hogy seregeink és hatalmas szövetségesünk serege úgy észak-

keleten, mint nyugaton hamar kimutatták fölényüket a harcban.

Ez a lelkesedés, mely zajos tüntetésekben is nyilatkozott, nem tarthatott hónapokon keresztül: nemcsak a háború elkerülhetetlenül változó esélyei, maga az emberi természet hozza magával, hogy a felajzott idegzet meglankad s csak újabb behatások alatt tud ismét nekilendülni. El nem maradhattak a skepsis, a sötétenlátás jelenségei sem. Az olyan világesemények, aminők életünk utolsó hónapjaiban rohamosan változták föl egymást, nemcsak a lelkeket rázkódtatják meg, hanem a képzeletet is fölizgatják s a jövődömondás versenyében azután azok érzik magukat legfölnyesebbeknek, akik a legrosszabb eshetőségeket is előre vélték láthatni.

Ily időkben különösen fontos szerep jut, mint a közhangulat irányítójának, a hadi hírszolgálatnak és általában a sajtónak. Ezért — ezt mindenki kénytelen elismerni — a sajtót ily viszonyok között egészen szabadjára hagyni nem lehetett. Ellenzékünk egyik vezéralakja, gróf Andrássy Gyula, a háború alkalmából tartott előadásai egyikében nézetem szerint tökéletesen helyesen jelölte meg az e tekintetben követendő elveket, mondván, hogy szükséges censura alá venni «minden a háborúra vonatkozó híradást, szigorúan ellenőrizni kell, hogy koholt híreket ne hozhasson és hogy egyes szerkesztők esetleges idegessége ne mételyezhesse meg a nagy közönséget». De ugyanő ráutalt arra is, mily hiba oly tények tagadása, melyeket előbb-utóbb be kell vallani; mert az ország közelében vagy az országban magában történő események akkor is kiderülnek, ha a hivatalos communicé-k hallgatnak róluk, s a legnagyobb

panique okozója az volna, ha a közvélemény egyáltalán nem hinne többé a hivatalos jelentéseknek, mert más tud, mint amit neki hivatalosan mondanak.

Ezt tartva szem előtt, nem akarom közelebből vizsgálni, vajjon az e részben kétségkívül nagyon nehezen eltalálható mértéket egyszer-mászor el nem tévesztettük-e. Azonban konstátálom, hogy e jelenségekbe beléjátszanak a sajtó psychológiájának bizonyos törvényei is, melyeknek hatását legvilágosabban bizonyítják Francisque Sarceynek most újra divatba jött, Páris 1870—1871-iki ostromáról szóló napló-följegyzései.

Hogy a sajtó ily mozgalmas időkben mindenütt a kedvező eseményeket túlbecsülni, a kedvezőtleneket elleplezni vagy lekicsinyelni szokta, az nem mindig a censura nyomásának hatása. A sajtóban magában, melyet utóvégre is a közönségével azonos érzelmektől, vágyaktól és aggódalmaktól hányatott emberek írnak, megvan az az ösztönszerű törekvés, a közönségnek azt adni hírül, amit ez vár, kíván, szinte követel tőle. Így aztán a lapok egymást kergetik belé a tetszetős túlzásokba s nem veszik észre a csömört, melyet ez kelt, a közönség kedvetlenségét, melylyel végre az igazi igazság keresésébe belefáradva elfordul az ujságoktól s a gazdátlanul szárnyaló híreket hajhászsa.

A hangulat csapongásához lényegesen hozzájárultak az elkerülhetetlen csalódások, melyeket a háború hosszú folyama alatt nekünk is hozott. Hangsúlyozva mondom, hogy nekünk is, mert ha ezt a háborút egykor talán a csalódások háborújának fogják elnevezni, ezt az elnevezést sokkal inkább fogják ellenségeink tapasztalásai igazolni, mint a miéink.

Ellenségeink először is csalódtak azokban a szolgálatokban, melyeket kölcsönösen vártak egymástól. Csalódtak továbbá azért, mert a monarchia szerte-züllésére számítottak az első fegyveres támadás hatása alatt. Azok után a kiegyenlíthetetleneknek látszó ellentétek után, melyek nálunk a parlamentben, Ausztriában főleg a nyelvi kérdésben dúltak, az ellenséges külföldön senki sem hitte, hogy Ausztria-Magyarország megtámadtatása esetében egyetértő és egységes védekezésre lesz képes. Nekünk magyaroknak is kevésbé megtisztelő módon pártütői szerepet szántak s még Oroszország részéről sem hiányoztak az együgyű ámitási kísérletek. Már a háború első hetei alkalmasak voltak ellenfeleink éktelen dühét kelteni föle furfangos számításuk teljes meghiusulása miatt, s a hadikölcsönnel elért siker a pénzügyi gyöngeségünkre épített reményeket is megdönthette.

De valljuk be, csalódás ért bennünket is, német szövetségünket is, már a háború első kialakulása-kor. Sokan joggal számíthatni vélték Anglia semlegességére, ellenben Olaszország és Bulgária síkra szállására ügyünk mellett. Megdöbbentő meglepetés volt Japán fegyveres állásfoglalása, nem — mint vártuk — régi ellensége, Oroszország ellen, hanem a Triple-Entente mellett. Csalódtunk összes ellenségeink erejében is az egy Belgiumot kivéve. Németország küzdelmét a franciák ellen bizonyára nemcsak ezeknek szövetsége az angolokkal, nem is csak a németek egyidejű keleti hadakozása, hanem a francia seregnek az 1870-ikinél sok tekintetben jobb minősége is nehezíti meg. A szerbek, amily alacsony lelki kvalitásokat nyilvánítottak bombavető munkájuk szervezésében, oly vitézeknek bizonyultak a fegyveres véde-

lemben. Az európai sajtó egy nagy része — érthető gyűlöletből — éveken át váltig hirdette, hogy Oroszország agyaglábú kolosszus, melyet a zsarnokság elleni visszahatás, a forradalmi szellem, a korrupció teljesen megőrlött, úgy hogy az első erős támadás megdöntheti. Nos, akik ezt hiesztelték, hogy Oroszországnak ártanak, csak nekünk ártottak velem, mert ennek az ellenségünknek erőforrásai minden pazarlás mellett majdnem kimeríthetetleneknek bizonyultak. Az entente belső egyenetlenségeire is kár volt számítanunk, mert látjuk, hogy a nyugati hatalmak legrégebb külpolitikai tradícióikkal szakítanak Oroszország további közreműködésének biztosítása érdekében.

Végül általános csalódást okozott a hadjáratnak nem várt rendkívüli hossza. Az ember joggal hihetni vélte, hogy az öldöklés mai eszközei mellett a harc szükségkép gyorsan jut a döntés stádiumába. Most látjuk, hogy az öldöklés tökéletesítésével lépést tart a védelem tökéletesítése s a mozgásba helyezett erők óriási szaporítása, és a hadviselés a multhoz képest inkább hosszabbodik, mint rövidül.

A háború folyamában szerzett sok keserű tapasztalást igyekeznünk kell mint tanulságot a jövőben javunkra fordítani, mint a hogy Dante a maga tanításáról azt mondja, hogy annak első íze keserű ugyan, de megemészte életadó táplálékot hagy hátra.

A külföld, a «művelt nyugat» mértéktelen csodálatából a most átélt idők alatt alaposan kijózanodhattunk, látva, hogy micsoda lelketlenségekre képesek a «civilizáció élén haladó» nemzetek és érezve, hogy mi, kiket azok kulturájok magaslatáról lenézni szoktak, nem volnánk képesek az emberiségről való hasonló megfélemezésekre.

Ha nem akarjuk is e jelenségekkel bebizonyított-nak látni Emersonnak azt a fájdalmas mondását, hogy az emberi civilizáció nem egyéb, mint gonosztettek láncolata, el kell szomorodnunk annak láttára, hogy a legnagyobb nemzetek vezető szellemei a háború szenvedélyeinek lángolásában mekkora elfogultságra, az igazság mekkora megtagadására s mily vakmerő valót-lanságok befogadására képesek. El kell keserednünk, ha látjuk, hogy a nemzetek közbecsülete föl nem lázad az ellen a nép ellen, mely magának követeli a világ összes tengerei fölötti uralmat és nem áttolja hajóival idegen semleges államok zászlói mögé rej-tőzni, hogy azok mögül csalárdul védekezve, orvul támadja meg ellenfelét. Ha látjuk, hogy nyugati ellen-feleink — mint budapesti egyetemünk tudós rektora csattanósan mondta — a civilizációért való küzdelmet hirdetik, mikor le akarják törni a legnagyobb művelt-ség hazáját, Németországot, mikor segédkezet nyuj-tanak ahhoz, hogy a kozák- és szibériai hordák el-lepjék Némethont, Ausztriát, hazánkat s a mikor ide-csődítik Afrika és Ázsia barbár tömegeit s még a sárga veszedelmet is, Európa sok ezer éves kulturá-jának megsemmisítésére.

Hogy a valótlan állításokban milyen világrekor-dot érnek el mai nap ellenségeink, azt főleg az elle-nünk és Németország ellen támasztott vádak tanu-sítják. Nem is foglalkozom azokkal a képtelen állítá-sokkal, állítólagos vizsgálatokkal és vallomásokkal, melyekkel különösen a franciák a németek atrocitá-sait és szándékos, barbár pusztításait vélik bebizonyít-hatni. A már említett Sarcey igazolja, hogy a gallok heves vérű népe ugyanígy vádolta barbársággal a németeket negyvenöt évvel ezelőtt is, pedig azóta

hányszor elismerték kulturájok becsét, sőt, hogy ők ugyanakkor gyűlöletöknek nem kevésbé kiméletlen kifejezéseivel ostromozták az angolokat is, mostani kedves szövetségeseiket. Ép oly nevetséges a «militarizmus» sokat hangoztatott vádja és az így elnevezett rémkép, melyet Európa elé festenek. Német militarizmusról beszélnek, mikor a saját hiányzó militarizmusukat a kozákok, gurcák, pápuák és senegali négerek katonai érényeivel igyekeznek pótolni. Az igazság pedig az, hogy a míg háborúk lesznek, lesz militarizmus is, mert minden állam, különösen minden szárazföldi állam, még az olyan is, a mely nem gondol mások megtámadására, csak a maga védelmére, kénytelen lesz a maga haderejét olyan mértékben fejleszteni és tökéletesíteni, a minőben azt szomszédai teszik; e tekintetben teljesen hiábavaló a kezdeményezés felelősségével való vádaskodás. Ha ellenben a militarizmus oly politikát jelent, mely az állam összes feladatait az értelmi és gazdasági kultúra körül alárendeli a hadseregfejlesztés kizárólagos céljainak, s amazokat ezekért elhanyagolja: ezt a vádat Németország ellen emelni valóban a legnagyobb igazságtalanság volna. Nagy tévedésben vannak ellenfeleink, mikor azt hiszik, hogy Németországban a katonai szellem azért erősebb, mert az egész polgári lakosság a katonai szervezet békójába van verve; a németeknél is, nálunk is erősebb a katonai szellem ebben a háborúban, mint valamennyi ellenségünknel, mert csak nálunk és szövetségeseinknél — ideértve a derék törököket is — igazán nemzeti ügy ez a háború, a nemzet életének, jövőjének ügye, mert még sokkal több joggal, mint régen az osztrák költő mondta Radetzkyről: «In deinem Lager ist Österreich!» mondhatjuk mi hadvezé-

reinkről, hogy táborukban ott vagyunk mindnyájan, ott van az egész nemzet!

Az igaztalan vádak között legközkeletűbb, legkedveltebb s a melynek éle különösen ellenünk van irányozva, az, mely a háború okozásának, előidézésének felelősségére vonatkozik. A mióta a világ áll, soha még hadviselő fél azt be nem ismerte, hogy ő akarta a háborút, mindig a másik félre toltta az odiumot, a mi igen figyelemre méltó momentum a háború egész erkölcsi világának megítélésénél. De oly cinismussal és — fájdalom — oly meg nem érdemelt sikerrel a közvélemény félrevezetésében talán még sohasem játszotta a farkas az ő mesebeli szerepét a báránynyal szemben, mint most a mi ellenfeleink.

Természetesen mi vagyunk Európának, a világnak békerontói, mi Ausztria-Magyarország, a kik rárohantunk a szegény, kis, ártatlan Szerbiára, meg Németország, a mely negédesen erőszakott vett Belgium nemzetközi oltalom alatt álló semlegességén. Magyar közönség előtt s ma már, mikor az egész vonatkozó diplomáciai anyag közkézen forog és gróf Apponyi Albert s gr. Andrássy Gyula ezt a kérdést oly alaposan megvilágították, igazán fölöslegesnek látszik e vádak cáfolatába bocsátkozni. De legyen szabad rámutatnom egy tényre, mely napnál világosabban mutatja ellenségeink képmutatását. Mind egytől-egyig — Belgiumot kivéve — elárulták, sőt nyíltan vallják azt, hogy támadó célzatuk volt, mert hisz valamennyien valami új előnyt akarnak e háború által elérni: Szerbia és Montenegro terjeszkedni akarnak, osztozni akarnak Bosznián, Hercegovinán sőt Dalmácián is; Franciaország legalább is vissza akarja hódítani Elsaszt és Lotharingiát, Anglia le akarja

törni Németország expansiv erejét, flottáját, külkereskedelmét, elvenni tengerentúli birtokait; Oroszország zsákmányt keres balkáni védeczei számára, proklamációi szerint a maga uralma alá akarja «fölszabadítani» Ausztria és Magyarország északi szlávjait s még mindezekon kívül el akarja foglalni Konstantinápolyt, hatalmába akarja keríteni a Hellespontost s ily módon végkép meg akarja állapítani fennhatóságát a Balkánon. Hogy Japán Ázsiában mit akar magának e háború zavarosából kihalászni, azt most már ijedezve látják szövetségesei. Csak reánk és szövetségeseinkre nem foghatja ránk senki, hogy mai birtokunk oltalmán s zavartalan békés fejlődésünkön kívül a magunk számára valami egyebet akarnánk biztosítani. Az igazság tehát az, hogy mi küzdünk a világ hivatásszerű, megátalkodott békerontói ellen, hogy mi védekezünk rabló és gyilkos szándékú támadások ellen!

A mi különösen Németország állítólagos világhatalmi törekvéseit illeti, oly fényes elme, jeles hazafi és tekintélyes tudós, mint a berlini büntető és nemzetközi jogász, Liszt Ferenc tanár mutatta ki egy röpirat alakjában is megjelent háborús előadásában, hogy Németországot egész megalkotása, fejlődése, helyzete képtelenné teszi arra, hogy politikai értelemben olyan világhatalommá váljék, a minő Anglia, Oroszország és Amerika; hogy a Német-birodalom legfőlebb jegecedési központja lehet a kisebb államok védelmi szövetségének ama három óriás összezúzó ereje ellenében.

És különösen mi magyarok egész történelmünk tanúságát szegezhetjük ama vádak ellen, a melyek monarchiánkat terjeszkedési, hódítási szándék gyanú-

jával terhelik. A mi harcos multunk legdicsebb hősi emlékei: a cserhalmi ütközet, a kenyérmezei csata, Szigetvár, Drégely, Eger védelme, az 1849-iki «szent-tavaszi» mind, egytől-egyig saját földünkön, saját földünkért vívott védelmi harcok voltak. Mert bennünket soha élni nem akartak hagyni, azért kellett mindig küzdenünk, ezért küzdünk ma is. Ha ez a háború nem volna jogos védelmi harc, nem volna — mint költőnk mondja — «a védelmezett népjogi csatája», a magyar nem volna annak legönfeláldozóbb katonája, — pedig ma az!

De az elkésztő és fölháborító tapasztalatok mellett hozott ez a háború számunkra olyan jelenségeket is bőven, a melyek alkalmasak fölemelni lelkünket s belénk bizalmat önteni a jó ügy s az emberiség jobbainak sorsa, jövője iránt. Saját katonáink vitézsége, a kétfelé óriási küzdelmet folytató nagy német nemzet példátlan szilárdsága a fegyveres és a pénzügyi helytállásban, török barátaink elszánt, hősi védekezése három világhatalom flottája ellen, méltó bámulatra ragadnak. De általános emberi szempontból is el kell ismernünk, hogy a hadviselés mai módja, mely minden eddiginél összehasonlíthatatlanul nagyobb próbára teszi a küzdőknek testi és lelki erejét, bebizonyította, hogy nemzedékünk sem izom-, sem ideg-, sem lelkierő tekintetében nem áll mögötte elődjeinek, sőt — ha lehet — fölülmúlja azokat. Hogy ugyanazok a katonák gyakran napokig, sőt hetekig legyenek minden igazi pihenés nélkül éjjel-nappal tűzvonalban: erre a multban példa nem volt s a hadakozás módjához képest nem is lehetett. A hősiség ama neméről, a melyre szükség van, hogy valaki mint a vízalattjáró hajók személyzete vagy a hadi léghajók,

röpülőgépek pilotái, órákig, sőt napokig legyen egy ellenséges elem ölében, folytonos megtámadtatásoknak kitéve, állandó, soha egy percig nem szünetelő életveszélyben és teljesítse így terhes, a legnagyobb léleknyugalmat, körültekintést, higgadtságot igénylő kötelességeit: az ily önfegyelmzésről és kitartó hősi-ségről a mult nemzedékeknek fogalmuk sem lehetett.

És ép oly fölemelő a harcban nem részes közön-ség odaadása, áldozatkészsége katonáink, sebesültjeink, üldözöttjeink iránt; e téren különösen nővilágunk bizonyította be újra, hogy magyar hölgynek születni szép és nagy gondolat». De föladata magaslatán állott és áll egész társadalmunk, melyet be nem szennyezhet néhány hitvány üzér vissza élése; föl-adatuk magaslatán állottak különösen azok, a kik vezető szellemökkel példát adtak arra, hogy most minden «gyűlöletnek és bizalmatlanságnak el kell némulnia a kötelesség parancs-szava mellett», a kik megteremtették azt az összetartást, azt a közszellemet, a mely nélkül a jelen óriási feladatait képtelenek vol-nánk teljesíteni.

Valahára fölismertük azt, hogy a hadsereg mi magunk vagyunk, hogy öngyilkosságot követ el az a nemzet, mely hadserege harcképességének teljességé-től bármit elvon, mely bármi okból bizalmatlanságot, visszavonást támaszt a katonai és polgári elem között. Valahára fölismertük s különösen horvát testvéreink-hez való viszonyukban győzedelmeskedik ennek köl-csönös belátása, hogy gyűlöletünket nem egymásra kell pazarolnunk, hanem annak egész sujtó erejét igazi ellenségeink ellen kell harcba vinnünk; van elég ellenségünk a világon, bűn volna, ha még egymás közt is egyenetlenkednénk és gyűlölkednénk.

Általán az erkölcsi jobbulásnak, a lelki megújulásnak erős forrásait fakasztotta föl e háború. Nem kell békeszeretetünket, nem kell a béke nemes, áldásos művei iránti odaadásunkat megtagadnunk, hogy ezt az igazságot elismerjük. Hiszen még ellenségeink is hasonló beismerésekre eszmélnek rá; Haldane, angol lordkancellár mondta a minap, hogy a háború legnagyobb jótéteménye az lesz, ha Angliát megtanítja saját fogyatkozásai megismerésére. A bölcsészet egyik legjelesebb művelője hazánkban, Alexander Bernát, egy előadásában világosan kijelölte a háború szerepét erkölcsi újjászületésünkben, mely egyrészt a megszőkás hatalmát megtörő élményekben, másrészt az emberi élet igaz értékének fölismérésében és e fölismérés gyakorlati érvényesítésében áll. Magyarország minisiterelnöke fejezte ki kőbe vésni való szavakban e háború tanulságaképen az igazi erkölcsi érték mérőjét, a mely nem más, mint az, hogy ismerünk a mi saját egyéni hajlamainknál, vágyainknál, szenvedélyeinknél nagyobb igazságokat és tudjuk ezeket egész lényünkkel önfeláldozóan és híven szolgálni.

A háború nagy nevelője lelkünknek és ítéletünknek. Megtanít megkülönböztetni a valóban nagyot a kicsinytől, a lényegest a jelentéktelentől, a valóságot a képezelettől. Midőn kockán forogni látjuk életünk legnagyobb érdekeit, akkor átérezzük, mily hiúk és haszontalanok gyakran a valóságban azok a dolgok, a melyekért máskor fölbuzdultunk, izgultunk, búsultunk vagy vizzálykodtunk!

Azonban a háború egyúttal a hazaszeretet nagy iskolája is. Ha látjuk, hogy ezt a mi hazai földünket, gyermekkorunk bölcsőjét, szüleink sírját, legédesebb emlékeink helyét, legdrágább reményeink táplálóját

hogy ezt a földet idegen, vad harcosok hordái akarják ellepni, akarják elpusztítani és tőlünk elragadni, alá akarják vetni egy idegen zsarnok hatalmának s bennünket elúzni ősi örökünkéből: oh akkor érezzük csak igazán, mennyire drága nekünk e föld, mennyire szeretjük, mennyire hozzánőtt szívünk s mennyire megsemmisítene elvesztése.

Végül a háború szigorú iskolamestere a népeknek, a ki megtanítja őket a maguk és más megismerésére. Sok kiábrándulást hoz ez a tanítás: azok a szép reményeink, a melyeket az emberiség közös érdekeinek fölismerésébe, a nemzetek közeledésébe és békés együttműködésébe, az erkölcsöknek a művelődés általi szelidülésébe és nemesbülésébe helyeztünk, bizony megingottak e háború rettentő tapasztalatainak hatása alatt; de e helyett jobban ismertük meg a saját értékünket, visszanyertük hitünket, bizalmunkat saját erőnkben, magasabb, tisztább légkörbe emelkedtünk, amelyben világosabban látjuk a múlt hibáit s a jövő feladatait.

Látjuk azt is, hogy mik a mi feladataink, kik a harcban közvetlenül részt nem vehetünk, hogy — mint ugyane helyről hallottuk egyszer — «a harctér az egész ország s rajta mindenkinek jut kötelesség». Látjuk, hogy napjainknak kétféle hősiségre van szükségök: az egyiket azok a testvéreink, fiaink tanusítják, a kik a harctéren ontják véreket értünk, a másikat joggal követelhetik ők tőlünk, kik itthon maradtunk. Mert nekünk is hőökké kell válnunk, a kötelességteljesítés hőseivé, midőn arról gondoskodunk, hogy a nemzet élete egy percre se zsibbadjon meg, egyetlen pontján se, hogy az az óriás ellenállási erő, a melyet ki kell fejtenünk, megtalálja szilárd alapját, a nemzet

egészséges, zavartalan életműködésében. Belé kellett szoknunk annak a szükségességébe, hogy míg a világtörténet kerekének zúgását halljuk fejünk fölött, míg szívünk elszorul a harctéren folytonos veszélyben forgó, nélkülözésekkel, fáradalmakkal küzdő kedveseink sorsára gondolva, iszonyú kockázatok, izgalmak, veszteségek fájdalmai között nyugodtan, mintha semmi sem történt volna, végezzük tovább mindennapi, gyakran kisszerűnek látszó, egyforma, sűrke teendőinket, nem csak a máért, a mely elmúlik, nem is csak miattunk, a kik szintén elmúlunk, hanem a hazáért, a melynek nem szabad sohasem elmulnia! És nem szabad zúgolódnunk az osztályrész miatt, melyet nekünk a sors juttatott. Petőfi azt mondta 1849-ben egy barátjának: a korszellemnek ma nincs szüksége boldog emberekre. Ebbe kell belényugodnunk nekünk is; sőt büszkéknek kell lennünk rá, hogy a nemzetünk élete fölött örökös gondviselés ezt a mi nemzedékünket elég erősnek, méltónak és képesnek találta arra, hogy a múlt nemzedék helyett, a mely elkerülte e sorsot, s a jövő helyett, a melyet mi váltunk meg tőle, teljesítse ezt a mindennél kínosabb és terhesebb, de egyúttal minden egyébnél dicsőségesebb föladatot!

A mit azonban ma nem láthatunk, a mi Isten kezében van, a mit mi csak remélhetünk s érte fohász-kodhatunk, az ennek a rettendő világháborúnak a ki-
menetele. Ha erre ma csak némileg reális következtetéseket akarunk vonni, azok alapjául nem szolgálhat egyéb, mint a hadviselő államok tényleges erőviszonyainak és máig elért eredményeinek tárgyilagos mérlegelése.

Bismarck azt mondja leveleiben egy helyen: «Nichts wird so schlimm oder so gut in der Welt,

als es vorher aussieht». Ennek a mondásnak az igazságát szívlelhetnék meg azok, a kik egyoldalú vágyaik és reményeik szempontjából színezik ki a háború végeredményének a képét. A merész kombinációknak mindenestre szárnyat ad az a körülmény, hogy a mai háború méreteire nézve minden példa és előzmény nélkül áll a történelemben és így a multból következtetéseket vonni reá csakugyan nehéz. Még az orosz-japáni háború döntő küzdelmeiben mozgásba hozott haderők létszáma is eltörpül a ma egymással szemben állók mellett; hiszen a ma egymással hadakozó államok haderőinek eredeti összes száma elérte egész Magyarország lakosságának a számát, a hús milliót. Persze, hogy a mai helyzetet tisztán lássuk, ismernünk kellene számszerűen az eddig az egyes hadviselők részéről szenvedett veszteségeket és az azok pótlására fordított csapatok létszámát is; de éppen különösen ez utóbbi az, a mire nézve megbízható adatokat szerezni a lehetetlenséggel határos. Az ellenünk küzdő összes államok népességeinek száma valamennyi gyarmatukat is beszámítva, meghaladja a 700 milliót, a melylyel mi és szövetségeseink csak mintegy 154 milliót állíthatunk szembe. De tudjuk, hogy Angliának csak igen csekély álló serege van, általános védkötelezettsége nincs és hogy úgy az angol, mint a francia gyarmat-államok katonai kontingensei nem egészen egyenértékűek az európai központi hatalmak jól szervezett hadseregeivel. Azonban mi mindenestre katonai téren is nagy számbeli túlsúlyal állunk szemben, melyet csak technikai szellemi és erkölcsi fölényvel ellensúlyozhatunk.

Nem mi akarjuk, ellenfeleink akarják e háború által Európa földabroszát átalakítani; ez a törekvésök

pedig bizonyára nem fog sikerülni, vagy legalább semmiesetre sem oly irányban és oly mértékben, mint kívánják és várják. Ha Európa földabrosza e háború után lényegileg változatlan marad, ez ellenfeleinkre nézve vereséget jelent, ránk nézve győzelmet, mert hiszen bennünket akartak birtokunkból kiforgatni, bennünket és szövetségeseinket remélték e világháború által leteríthetni, a mi pedig, hogy nem fog sikerülni, azt már ma minden optimizmus és minden különös jóstehetség nélkül előre mondhatni véljük.

A háborúk jelentőségének különben is nem egyedüli fokmérője az a változás, melyet a területi, uralmi viszonyokban létrehoznak. A hétéves háború lezajlott és a hubertsburgi békét 1763-ban megkötötték úgy, hogy a hadviselő felek kölcsönösen visszaszolgáltatták egymásnak az összes elfoglalt területeket; mindenben helyreállították a status-quo-antét, egyetlen határcölöp nem változtatta meg helyét, és mondhatja valaki, hogy e háború nem birt nagy jelentőséggel? Tagadhatja valaki, hogy a porosz állam föllendülésének, sőt a német birodalom későbbi hatalmi állásának nagyrészből nem a hubertsburgi béke tette le alapjait?

Ha eddig a túlerő ellen való hadakozás szükségkép változó esélyekkel folyt is, a területileg kimutatható eddigi eredmények éppen nem hátrányosak, sőt nagyon előnyösek ránk nézve, ha azokat a két hadviselő csoport szerint összesítve állítjuk egymással szembe.

Itt természetesen alig lehet ügyet vetnünk azokra a kisebb határszéli benyomulásokra, melyek orosz, szerb és montenegrói csapatokat koronkint és ideiglenesen keletporoszországi, északmagyarországi, boszniai

és hercegovinai, vagy dalmát határterületekre hoznak, valamint viszont azokra a nehezen körülhatárolható foglalásokra, melyeket török csapatok és mohamedán fölkelők a Kaukázusban, Perzsiában és Egyiptom körül tettek. Tény, hogy Németország afrikai és ázsiai gyarmatai nagy részét legalább ideiglenesen elvesztette; de az ilyen gyarmati birtokváltozást, melynél rendesen nagyon csekély támadó erő győz le még csekélyebb védő erőt, nem lehet az európai harcok mértékével mérni. Ha Németországnak nem sikerülne a maga gyarmatai visszaszerzését már a békekötésben biztosítani: amint egyszer a keze odahaza föl szabadult, könnyű lesz a távoli birtokaiba betolakodottakkal vagy ottani uralmától elszakadottakkal végeznie. Másrészt ne feledjük, hogy ellenfeink, különösen Anglia gyarmati birtokaiban is veszélyes lázadások, elszakadási törekvések mutatkoznak.

A háború mai területi mérlegét tulajdonképen a nyugati és keleti európai harcvonalon mutatkozó foglalások alapján kell fölállítanunk. Itt azt látjuk, hogy Németország elfoglalva tartja Flandria legnyugatibb csücskének kivételével, egész Belgiumot, tehát mintegy 28.000 □ kilométer területet és Franciaország északkeleti, ipari tekintetben talán legjelentősebb s legsűrűbben lakott részét, mintegy 20.000 □ kilométert; ezzel szemben a franciák elfoglalva tartanak Elszász határszélén néhány helységet, legfőllebb talán 1000 □ kilométer területtel. Keleten a németek és a mi seregeink elfoglaltak Oroszország nyugati határszéli tartományaiból, és pedig Kalis, Petrikau, Kielce, Radom, Varsó, Plock, Lomza és Suwalki kormányzóságokból, a legújabb kimutatás szerint 53.000 □ kilométer területet. Ezzel szemben áll — miután ma már

Bukovina visszahódítottnak tekinthető, — Galiciának — fájdalom — legnagyobb része, levonva csupán a Dunajectől nyugatra eső területet, úgyszintén Zacylin, Sandec, Gribow, Gorlice vidékét és a Stanislautól nyugatra és délre eső részét az országnak. Mondhatjuk tehát, hogy Galiciának kereken 78.000 □ kilométernyi összterületéből ma körülbelül 58.000 □ kilométer van orosz kézben és 20.000 □ kilométer a mienkben. Eszerint mintegy 101.000 □ kilométer a német és osztrák-magyar seregektől elfoglalt, gazdaságilag összehasonlíthatatlanul értékesebb ellenséges területtel szemben áll 59.000 □ kilométer tőlünk elfoglalt terület, úgy hogy ha ma kerülne békekötésre a dolog, mi követeléseinknek mindenesetre jóval nagyobb nyomatékot tudnánk adni, mint ellenfeink.

Nekünk azonban nemcsak a háború közvetlen eredményeivel s a békekötés eshetőségeivel kell foglalkoznunk, hanem — remélhetőleg nem a távoli jövő számára — fontolóra kell vennünk a lezajlott háború valószínű hatását és következményeit úgy bel- mint külviszonyaink terén.

Valószínűnek tartom, hogy a változások, melyeket ez a háború nem a területi, uralmi viszonyokban, hanem a lelkekben és a gondolkozásban, a politikai, közgazdasági életben és a nemzetközi érintkezésben elő fog idézni, sok tekintetben fölül fogják mulni az utóbbi évszázadok összes nagy átalakulásait. Új korszak küszöbét fogjuk átlépni, mely meg fogja változtatni Európa egész ideológiáját s melybe nekünk, kik e változást őszülő fejjel érzük meg, a multnak csak megőrzést érdemlő hagyományait, céljait, törekvéseit szabad átvinnünk. Különösen hazánknak megújhóva kell e nagy megpróbáltatás tisztítótüzéből kikerülnie.

Adja Isten, hogy azok a drága áldozatok, kiket e rettentő küzdelem követel, ne csak hazájok életeért és becsületeért vérezzenek el, hanem hogy életök föláldozása árán hazájok jövője boldogabb, szebb, nagyobb legyen a multnál; hogy hazánk földje dúsabban termő legyen a honfivértől, mely megöntöze. Azokba a sírokba, melyek most a harctereken megnyílnak, ne csak hőseink holttesteit temessük el; azokba el kell földelnünk mindenkorra közéletünk minden nyomorúságait, visszásságait és fogyatkozásait, hogy azoktól menten munkálhassuk ezentúl nemzetünk jövődjét.

A háború tapasztalatai első sorban bizonyára a hadiszervezetben fogják éreztetni hatásukat; e tárgyra kiterjeszkedni nem akarok, ez a szakemberek dolga. Véderőnkért valószínűleg jövőben is áldozatokat fog kelleni hoznunk, azokon fölül, melyeket e háború követel tőlünk. Reméljük, hogy a jó és tartós béke, melyet magunknak biztosítani akarunk s az erőteljes megújulás minden téren nagy gazdasági föllendülésre fog vezetni, mely lehetővé tegye áldozataink elviselését.

Egyébként a belpolitikára nézve nem szeretném, ha már most sietnénk a háború tapasztalataiból következtetéseket vonni. Ez először is könnyen idézhetne föl ma szerencsésen és bölcsen háttérbe szorított el-lentéteket, másrészt nem látunk ma még eléggé tisztán arra, hogy következtetéseket vonjunk. Ha majd egyszer szabad lesz és lehetséges lesz mindent világosan látni és tudni, a mi a háború alatt történt, akkor lesz idején való jutalmazni a hűséget és eltiporni minden törekvést, mely magát a monarchiával e nagy megpróbáltatásában nem azonosította. E tekin-

tetben mindkét irányban «opportet esse memorem!» Azt mindenesetre remélhetjük, hogy e háború a hősi-ségnek benne megnyilvánult lélekemelő példáival, tisztító és nemesítő hatással lesz közéletünkre. Megtanít az igazi áldozatkészség és nemzeti vértanuság ismeretére és megbecsülésére és sok üres phrasist és hiú pose-t fog a maga valódi értékére leszállítani.

Csak a köznevelés és közoktatás problémáira nézve akarom megjegyezni, hogy azok megoldásánál mindenesetre szintén meg kell szívlelnünk a háború tanulságait. Különösen a testnevelés ügyét kell fölkarolnunk s az ifjúságban meggyökereztetnünk azt a tudatot, hogy a maga erejét a haza védelmére kell fejlesztenie, kiképeznie. A tömegképzés, önfegyelmezés és a testi erőnek összhangzatos, általános fejlesztése azok után a megpróbáltatások után, melyeknek a katonákat a modern háború kitette, azt hiszem, most már ellenmondás nélkül fog érvényesülni az erőkifejtési specialistaság és rekordhajhászat irányzatával szemben. Teljesen elhibázott dolog volna azonban a polgári nevelést és oktatást a ma minden fölött uralkodó honvédelmi szempont nyomása alatt egészen elkatona-sítani akarni; ezt jeles katonai szakférfiak is teljes joggal perhorrescálják, mert ebből az iskolának sokkal több kára származnék, mint a mekkora haszna a honvédelemnek, s az a kitünő mód, a hogy a mi tartalékos tiszteink a jelen háborúban beváltak, mindent inkább igazol, mintsem azt, hogy iskolai képzésünk fölött katonai szempontból pálcát törjünk.

A mit azonban fölértlenül el kell érnünk, ha e háború tanulságait köznevelésünkben érvényesíteni akarjuk, az az, hogy az iskolában biztosítsuk ifjúságunknak amaz erkölcsi értékek megszerzését, melyekre

a haza védelmében legnagyobb szüksége lesz: a valóságos, erkölcsös és hazafias nevelést; a hazaszeretet, a hazához való föltétlen hűség és a nemzeti összetartás érzületét. Minden befolyást, mely ez erkölcsi értékek képződését az iskolákban akadályozza, azokból el kell távolítanunk.

A háború külső, nemzetközi következményeit illetőleg is legyen szabad két oly szempontot kiemelni, melyekhez egyénileg legközelebb állok.

Az egyik az a nálunk is sokat vitatott kérdés, vajjon kívánatos-e és sikerülhet-e a tudomány, irodalom, művészet terén a művelt nemzeteknek egészen napjainkig oly erőteljesen kifejlődött közösségét és együttműködését a háború után ismét visszaállítani? A kívánatosság, azt hiszem, alig lehet vita tárgya; csak elvétve olvastam oly véleményt, mely azt a tudományra nézve egyenesen tagadásba vonja, mondván, hogy a mi tudományosságunk már oly kifejlett s e mellett az irántunk barátságos német tudomány annyira felölel ma már mindent, hogy mi a többi nemzetek szellemi életével szemben egyszerűen az elzárkózás álláspontjára is helyezkedhetünk. Szeretem hinni, hogy ez épen csak elszigetelt vélemény. Ma jól esik átengednünk magunkat a tapasztalt sok méltatlanság fölötti elkeseredésnek s ma a gyűlöletre, mint a háború egyik hajtóerejére, szükségünk van; de nem szeretném, ha a mi tudományos köreink is olyan önmagukról való megfélemezésekre ragadtatnák magukat, a minőkre különösen a franciák rossz példát adnak. Nekünk valamennyire mégis meg kell őriznünk hidegvérünket és nem szabad felednünk, hogy a ma dúló gyűlölet első sorban nem is nekünk szól, hogy a mi szellemi életünknek szüksége van arra, hogy mihelyt

ismét lehetséges, érintkezést keressen az egész művelt világéval és ne helyezkedjék egyetlen, bár még oly magasan álló cultura befolyása alá.

Hiszen, szemben a franciákkal és angolokkal, maga a német tudományos világ adja nekünk a mér-sékletre és elfogulatlanságra a legszebb példát. Így Wilhelm Bode, aki nyugodtan fejezte ki azt a meggyőződését, hogy a háború után igyekezni fogunk a külföld együttműködésének megszakadt szálait újra összefűzni; Willamowitz—Möllendorf, aki egyenesen a tudományos testületek föladataul tűzi ki a munkaközösség visszaállításáról való gondoskodást; Lammasch, aki szerint épen a tudomány lesz hivatva a nemzetközi érintkezés jegét újra megtörni.

Egy másik általános szempont, melylyel foglalkoznom kell, az, vajjon e háború keserves tapasztalatai után s azok után a felháborító jogtiprások után, melyeket a nemzetközi jog kodifikált szabványai szenvedtek annak folyamában, lehet-e még ezentúl egyáltalán szó a nemzetközi jog s különösen a nemzetközi béke intézményeinek sikeres műveléséről és fejlesztéséről? Én abban a nézetben vagyok, hogy az az ideális békeállapot, amelyben — a szentírás szavai szerint — a szablyákból kaszákat és a dár-dákból sarlókat fognak csinálni, bekövetkezni ugyan sohasem fog, de a jog és béke uralmának a nemzetközi viszonyokban való megszilárdítására irányzott törekvés csődjéről beszélnünk még mai benyomásaink hatása alatt sem szabad. Sőt megkockáztathatni vél-ném azt a paradox állítást, hogy ezeknek a törekvéseknek a jelen háború bizonyos tekintetben szolgálót tesz, mert ad absurdum viszi magát a háborút. Ad absurdum viszi már méreteivel. Hová fejlődjék

még jövőben a háború, ha már ma ezer kilométeres harcvonalakon milliókat számláló seregek folytatnak egymás ellen nem hosszú hadjáratokat, mert hiszen hosszú hadjáratok a múltban is voltak, de hetekig, hónapokig úgyszólván szakadatlanul tartó csatákat? Mit várjunk a jövőtől, ha már ma kiterjed a harc a föld alá, a víz alá, a felhők magasságába, az ellenfelek láthatatlanul mérnek egymásra megsemmisítő csapásokat; ha már ma az emberáldozatoknak sohasem látott hekatombái mellett a hadifoglyoknak is oly tömegei gyűlnek össze, amelyekkel egy-egy kis országot be lehetne népesíteni? Ha már ma többé nemcsak várak és városok, hanem országok, birodalmak körülzárólása és kiéheztetése van napirenden? És ha egy ily méretekben folytatott, ily irtóztos áldozatokkal és — mondhatni, az egész művelt emberiségre nézve — szenvedésekkel járó világháború, minő a jelenlegi, a maga tulajdonképeni célját teljesen mégsem érheti el teljes győzelmet vagy teljes vereséget egyik félnek sem tud hozni: akkor ez voltaképen minden eddigi tapasztalásnál nagyobb ok az összes nemzetek becsületes és lelkiismeretes gondolkodóit jövőre a háború elkerülésére való igyekezetben egyesíteni.

És ha nem hiszünk is az örök békében, kivétel nélkül kívánnunk kell a hosszú, biztos, zavartalan békét e háború befejezése után. Ez azonban az én véleményem szerint igazán biztosítható csak akkor lesz, ha sikerül a közép- és déleuropai államokat egyszer már arra a közös meggyőződésre hozni, hogy békéjüket, jogos érdekeik védelmét és erőik természetes kifejtését csak két állandó ellenségtől kell féltetniök: Oroszország és Anglia telhetetlenségétől és

világuralmi törekvéseitől. Amily mértékben sikerül ezeket a hatalmakat elszigetelni s azok ellenében az összes többi európai államokat függetlenségök és egyenjoguságuk minden sérelme nélkül szövetségbe egyesíteni, oly mértékben fog a béke állandósítása is sikerülni. Franciaország egyes, kiváltságos szellemei már a multban belátták, hogy nemzetöknek kezet fognia, nem harcban állania kellene keleti nagy szomszédjával; talán mégsem kell kétségbeesnünk afelől, hogyha a ma lobogó szenvedélyek elhamvadtak, ez a belátás a franciák szélesebb köreiben tért fog foglalni. Még inkább fog ez Olaszországban bekövetkezni, ha egyszer a mai olcsó nemzeti jelszavak hatása elenyészett. És amint e két nemzet meg lesz nyerve az ügynek, Európa nyugalma is biztosítva lesz az önző és zsarnoki északi békerontók ellen.

A mi nemzeti hivatásunk érzete csak megtisztulva és megerősödve kerülhet ki ebből az óriási küzdelemből. Gróf Apponyi Albert szép szavainak, hogy «a történelem kérlelhetetlen géniusza kipusztítja a fölöslegeseket és megjutalmazza azokat, akik gondviselésszerű kötelességet teljesítenek», egész igazságát nyugodtan alkalmazhatjuk magunkra; mert mint történelmünk folyamában annyiszor, sikerült e küzdelemben is, annak minden viszontagságai közt bebizonyítanunk nemcsak életrevalóságunkat, hanem gondviselésszerű szükségességünket is.

Reméljük, hogy azokkal a kételyekkel és azzal a bizalmatlansággal, melyeket a multban sokfelől kellett tapasztalnunk, ezentúl többé találkozni nem fogunk; de viszont az iránt sem szabad, ezután még kevésbé, mint eddig, kételyt hagynunk fenn, hogy nemzeti önállóságunk és egységünk követelményeiből

semmit sem engedünk. S mint e háborúban meg-
érthették ellenségeink, úgy jövőben is meg kell ér-
tenie mindenkinek, benn és künn, közel s távolban
a költő és katona Zrinyi Miklós mondásának meg-
törhetetlen igazságát és érvényét, hogy: «Ne bántsd
a magyart!»